

**SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSI VOSITASIDA TA'LIM JARAYONIDAGI
SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI O'RNATISHNING PEDAGOGIK
XUSUSIYATLARI**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.99.93.028>

Dilova Nargiza Gaybullayevna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: maqolada sharq mutafakkirlarining ta'limiy merosi asosida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar; ushbu munosabatlarning pedagogik xususiyatlari, o'qituvchining o'quv jarayonini samarali tashkil etish mahoratini yanada oshirishda allomalarning pedagogik qarashlaridan oqilona foydalanish qobiliyati va ta'lim sifati va natijadorligini oshirish imkoniyati haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sharq mutafakkirlari, ta'limiy meros, uzluksiz ta'lim, ta'lim sifati, shaxslararo munosabatlar, shaxsiy ehtiyoj, shaxs, muloqot, mustaqil mushohoda, do'stona munosabat, natijadorlik, pedagogik mahorat, pedagogik qobiliyat.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ЧЕРЕЗ НАСЛЕДИЕ ВОСТОЧНЫХ
МЫСЛИТЕЛЕЙ**

Дилова Наргиза Гайбуллаевна,
доцент БухДУ

Аннотация: В данной статье рассматриваются межличностные отношения между учителями и учениками на основе воспитательного наследия восточных мыслителей, педагогические особенности этих взаимоотношений, умение рационально использовать педагогические взгляды ученых для дальнейшего совершенствования способности учителя эффективно организовывать учебный процесс.

Ключевые слова: восточные мыслители, образовательное наследие, непрерывное образование, качество образования, межличностные отношения, личностная потребность, личность, общение, самостоятельное наблюдение, доброжелательное отношение, работоспособность, педагогическое мастерство, педагогические способности.

**PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONS OF
TEACHERS AND STUDENTS ON THE BASIS OF THE EDUCATIONAL HERITAGE
OF EASTERN THINKERS**

Dilova Nargiza Gaibullaevna,
Associate Professor of BukhDU

Abstract: This article discusses the interpersonal relationships between teachers and students based on the educational heritage of Eastern thinkers, the pedagogical features of these relationships, the ability to rationally use the pedagogical views of scholars to further improve the teacher's ability to effectively organize the learning process.

Keywords: oriental thinkers, educational heritage, continuing education, quality of education, interpersonal relationships, personal need, personality, communication, independent observation, friendly attitude, efficiency, pedagogical skills, pedagogical ability.

Zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng zaruriy sohasi ta'lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta'limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta'limga bo'lgan

munosabat o'zgarib, unga ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e'tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson hisoblanadi.

Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim tizimi shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jahon iqtisodiyotida globallashuv va keskin raqobatchilik kuchayib borayotgan sharoitda insonning oldingi davrdagi butun hayot uchun ta'lim olish emas, balki butun hayoti davomida uzluksiz ta'lim olish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Uzluksiz ta'lim jarayonining sifati esa zamonaviy yondashuvlar asosida amalga oshiriladigan o'qituvchi va o'quvchi orasidagi shaxslararo munosabatlar amaliyotining natijasi bilan belgilanmoqda.

Shaxslararo munosabatlarga asoslangan uzluksiz ta'lim jarayoni har bir shaxsning kasbiy va umumiy rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni ta'minlash borasidagi ijtimoiy siyosatning yetakchi sohasi hisoblansa, jamiyat uchun esa, uzluksiz ta'limdagi zamonaviy yondashuvlar va ajdodlar merosidan foydalanish ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim sharti, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonini tezlashtiruvchi hamda uning kasbiy, ma'naviy va madaniy salohiyatini oshirib boruvchi mexanizm hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, jahon hamjamiyatida Sharq mutafakkirlar merosidan foydalanish, ta'lim – tarbiya jarayonida shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlik asosida milliy madaniyatlarni va umuminsoniy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va o'zaro boyitish bugungi kundagi eng dolzarb masalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarorining maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mazkur hodisani har tomonlama tadqiq etish ehtiyojini kuchaytiradi. Ushbu qaror asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantiriladigan tayanch va fanga oid kompetensiyalar belgilab berilgan bo'lib, unga ko'ra ta'lim – tarbiya jarayonida o'qituvchilarda shaxslararo munosabatlarni o'rnatish ko'nikmasini rivojlantirish o'quvchilarida muloqot, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari jadal shakllanishiga imkoniyat yaratadi. Chunki boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyat darajasi kengayib, ijodkorlik imkoniyatlari va o'z-o'zini namoyon qilish ko'nikmalari tarkib topadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchi faoliyati shakllanib, o'zining rivojlanish bosqichiga o'tayotgan, uning ijodkorlik imkoniyatlari va o'z-o'zini namoyon qilish ko'nikmalari tarkib topayotgan davrda ta'lim jarayonini pedagogik hamkorlik asosida tashkil etish muhim, ya'ni o'quvchilarida shakllantiriladigan tayanch va fanga oid kompetensiyalar shaxslararo munosabatlarni o'rnatish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida muloqot, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari jadal shakllanadi. Bularning barchasi mazkur hodisani har tomonlama tadqiq etish ehtiyojini kuchaytiradi.

O'quv-tarbiya jarayonida o'quvchining faoliyati shakllanadi va o'zining rivojlanish bosqichiga kiradi. Uning ijodkorlik imkoniyatlari va o'z-o'zini namoyon qilish ko'nikmalari tarkib topadi. Boshlang'ich ta'lim mazmunini hamkorlik asosida tashkil etish yuqorida belgilangan talablarga erishishning natijaviyligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'qituvchining o'quv jarayonini hamkorlik ta'limi asosida samarali tashkil etish mahoratini oshirishda ustoz-shogird maktablari faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ustoz-shogird munosabatlariga xos ilg'or ta'limiy va tarbiyaviy qarashlar, shaxsiy fazilatlar o'zaro munosabatlar madaniyatiga xos masalalar buyuk allomalar Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning «Al-Adab al-mufrad» (Odoblar xazinasini) asari, At-Termiziyning «Aql haqidagi risola»si hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari Abdulxoliq G'ijduvoniyning «Odob tariqat» («Tariqat odobi»), «Risolayi sohibiya» («Do'stlik risolasi»), Ahmad Yassaviyning «Devoni hikmat» kabi asarlarida ham keng yoritilgan

Abu Nasr Forobiyning «Aql haqidagi risola»sida o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ustoz va shogird faoliyati haqida, ular shaxsiga qo'yiladigan talablar, insonlar jamoasidagi o'zaro hamjihatlik, yordam, inson kamoloti va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni to'g'risidagi g'oyalari hozirgi o'quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish, ustoz va shogird hamkorlik munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yish, yoshlarda kasbiy va shaxsiy fazilatlarining shakllanishida g'oyat muhim ahamiyatga egadir

Abu Rayxon Beruniy (973-1048) «Al-Adab al-mufrad» asarida bayon etilgan o'zining didaktik qarashlarida tabiat, jamiyat hodisalari, turmush voqealariga xolisona baho berish-inson tabiatini anglatuvchi omil ekanligini ta'kidlab, har bir inson o'z qalbining farmoyishiga ko'ra, ezgulikka intilishi sun'iy obro', shuhrat qozonishi uchun muruvvat ko'rsatmasligi kerakligini uqtiradi. U har bir narsani aniq, sinchiklab o'rganish, bilish va shundan so'nggina bir xulosaga kelish kerakligi va bu o'rinda, ayniqsa, tajribaga asoslanishni alohida uqtiradi, nodonlik, qalloblik, erinchoqlik, ilmsizlik va sun'iy e'tiqodni tanqid qiladi.

Beruniy ijtimoiy turmush o'ziga xos hamkorlik asosida tuzilganligini e'tirof etadi: "Inson o'z ehtiyojlarini tushunib, o'ziga o'xshash kishilar bilan birga yashashning zarurligini anglay boshlaydi. Shuning uchun, o'zaro kelishuvchanlik qabilida "shartnoma" tuzishga kirishadi. Odamlarning birgalikdagi turmushi insonni haqiqiy qudratga, uning ehtiyojlarini qondirishga olib kelmaydi, buning uchun yana mehnat qilish zarurdir". Beruniyning fikricha, insonning qadr-qimmatini o'z vazifasini a'lo darajada bajarishiga bog'liq. Pedagogik hamkorlik jarayonini tashkil etishda o'qituvchilar bunday yondashuvlardan unumli foydalanishlari kerak.

Ibn Sino (980-1037) "Tib qonunlari" asarida o'quv-tarbiya jarayoni yagona jarayon ekanligini ta'kidlab, bolani olti yoshdan boshlab muallimga topshirish xususida fikr yuritadi. Ta'limda o'qitish oddiylikdan murakkabka qarab borish qoidasiga amal qilish, shuningdek, bolaga kuchi yetadigan (jismoniy va psixologik imkoniyatlariga mos) mashqlarni bajartirish amali bu jarayonda katta ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi.

Muallif bolalarni yakka-yakka o'qitishdan ko'ra, jamoada ta'lim-tarbiya berish, o'qituvchi va o'quvchilar orasida iliq munosabatlarni o'rnatishni yo'lga qo'yish afzal ekanligini e'tirof etadi. Allomaning fikricha, jamoada o'qitilganda ularda ilmga intiluvchanlik kuchayadi, boshqalardan orqada qolishga g'ururlari yo'l qo'ymaydi. O'zaro hamkorlik ular nutqining o'sishi, fikrining charxlanishi, xotirasining mustahkamlanishida muhim o'rin egallaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar bir-birlari bilan inoqlashadilar, o'zaro bir-birlarini hurmat qilishga odatlanadilar, munozara qilishni o'rganib, o'zaro musobaqalashadilar, o'zlarining huquq va burchlari haqida fikr almashadilar. Ana shunday qoidalarga asoslangan o'quv-tarbiya jarayonigina o'quvchilarning aqliy, axloqiy kamolotini ta'minlashga ko'maklashadi.

Ibn Sino o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi o'zaro samarali muloqotning mohiyati haqida mulohaza yuritib shunday deydi: "Inson o'z faoliyatida nimagaki erishsa, u faqat o'z mehnati bilan amalga oshira olmaydi, ularni yaratish uchun boshqalar ham ishtirok etishi kerak yoki jamoa yordam berishi lozim. Buning uchun jamoa a'zolari o'zaro yaxshi munosabatda bo'lishlari kerak. Yaxshilik odamlarni inoqlikka, yomonlik esa, kelishmovchilikka olib boradi. Aniq maqsad bilan harakat qilish insonni va jamoani yomondan saqlaydi, yaxshi ishlar qilishga yo'llaydi, unda ishonch tuyg'usini uyg'otadi" Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Ibn Sinoning hayotiy kuzatishlari va g'oyalari nafaqat o'z davrida ta'lim-tarbiya sohasini rivoji, balki hozirgi kunda ham shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil etishga hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahmud Az-Zamashariy ilmiy asarlar yozish va shogirdlarni yetishtirishni barcha narsadan yuqori qo'ygan. Buni, ayniqsa, "Navobig'u-l-kalim" ("Nozik iboralar") asarida bayon qilingan hikmat, nasihat va o'gitlaridan ham ko'rish mumkin. Mazkur asarda insonlarni ota-onaga hurmat, ilmga muhabbat, vafo, haqqo'ylik, halol-pokizalilik, hamdardlik, himmatlilik, xushfe'llik, olijanoblik, mardlik kabi xislatlarga ega bo'lish, yomon illatlardan saqlanishga da'vat etadi. Ushbu asarda ta'lim jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining turli jihatlari haqida qimmatli maslahatlar bayon qilingan

Husayn Voiz Koshifiy bolaning fikrlash qobiliyatini o‘stirish haqida mulohaza yuritar ekan, bu masalada muallimlar oldiga mas’uliyatli vazifalar qo‘yadi. “Murabbiy bolaga nasihat berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi darkor”ligini alohida uqtiradi. Koshifiy o‘zaro hamkorlik jarayonida xushmuomala va adolatli bo‘lishga alohida e’tibor beradi. “Har vaqtiki, so‘zlar aytursizlar, yaxshi so‘zdan bo‘lakni aytmangizlar va ko‘p so‘zlamak ko‘ngilni qaro qilur” yoki “adolat aqlni tenglikda ko‘rishdan iboratdir, adolat nuri yorug‘ida butun qorong‘ulik yoritilib, insonlar niyatlariga yetadilar” - degan fikrlari orqali o‘qituvchilar va o‘quvchilarni hamkorlikka da’vat etadi.

Buyuk ajdodlarimizning ta’limotlarida mujassamlashgan, o‘qituvchi bilan o‘quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlariga xos qimmatli ma’lumotlar bugungi kunda ham o‘qituvchilarni o‘quvchilar bilan hamkorlikka chorlaydi, ular uchun dusturulamal bo‘lib xizmat qiladi.

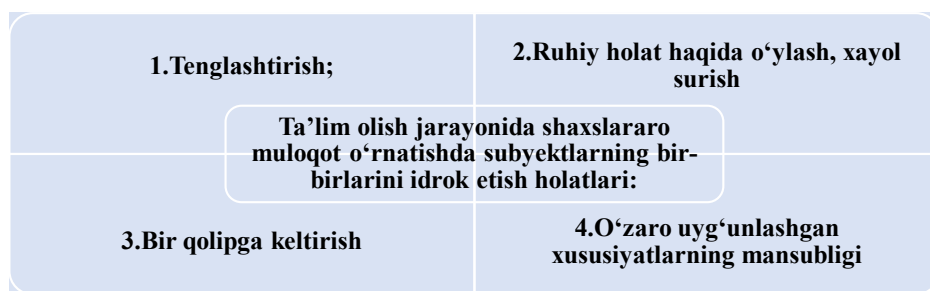
O‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi o‘zaro hamkorlik o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi. Buning uchun bir qator pedagogik chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Demokratik asosda tashkil etilgan va o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida uning subyektlari orasida hamkorlik va do‘stona munosabatni yo‘lga qo‘yish mumkin.

Birinchi toifadagi muloqot bilan bir qatorda ikkinchi toifadagi muloqotning mavjudligi jarayon subyektlarining bir-birlariga ko‘rsatadigan ta’siriga e’tiborni jalb qiladi. Ta’lim - bu avvalo uning subyektlari orasida axborot almashinish jarayonidir. O‘qituvchi o‘quvchilarga yangi bilimlar va axborotlarni taqdim etadi va o‘z navbatida teskari aloqa yordamida ulardan taqdim etilgan bilimlar va axborotlar qanday o‘zlashtirilganligi haqida tasavvur hosil qiladigan axborot oladi. Muloqot jarayoni subyektlari ongli tarzda bir-birlarining ichki dunyolarini kashf etish, his-tuyg‘ulari, xulq-atvorining namoyon bo‘lish usullarini anglab yetishga intiladilar. O‘qituvchilar va o‘quvchilar ta’lim jarayonida birinchi navbatda, o‘zaro hamkorlik muhitidagi ishchan muloqotga kirishadilar.

Taniqli psixolog S.L.Rubinshteyn “Psixologiyaning rivojlanish tamoyillari va yo‘llari” nomli asarida: “Kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga qarab mo‘ljal olamiz. Negaki, biz ularning tashqi ma’lumotlari mohiyatini go‘yo “uqib”, mag‘zini chaqamiz”- degan fikrni keltiradi.

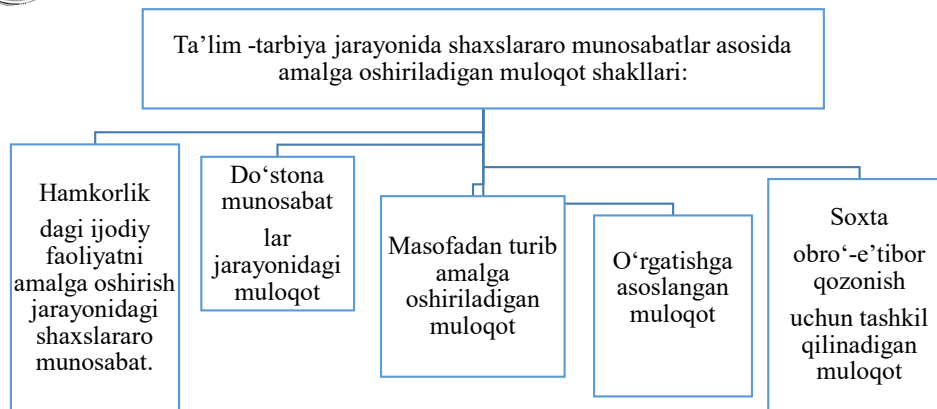
Muloqotning perseptiv jihatini - insonning inson tomonidan idrok etilishi, tushunilishi va baholanishini anglatadi. Muloqot jarayonida kamida ikkita shaxs ishtirok etadi. Insonning qiyofasi, hatti - harakatlari asosida suhbatdosh haqida tasavvur hosil qilinadi.

Shaxslararo muloqot jarayonida subyektlarning bir-birlarini idrok etishlarida quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

1-rasm. Shaxslararo muloqot jarayonida subyektlarning bir-birlarini idrok etish holatlari:

O‘qituvchi hamda o‘quvchilarning bir-birlariga ijtimoiy-pedagogik ta’sir ko‘rsata olish xususiyatlarini ular orasidagi munosabat, muloqot yordamida aniqlash mumkin (2-rasm).

2-rasm. Taʼlim jarayonida shaxslararo munosabatlar asosida amalga oshiriladigan muloqot shakllari

Muloqotning birinchi shakli asosini oʻqituvchining yuqori kasbiy axloqi va madaniyati tashkil etadi. I.P.Volkov [7], V.F.Shatalov[8] kabi mutaxassislar oʻz fikrlarini bildirganlar. Ularning fikricha, oʻquvchilar jamoasi shakllanishida muloqotning mazkur shakli muhim oʻrin egallaydi.

Muloqotning ikkinchi shakli asosan doʻstona munosabatlardan iborat boʻlib, u oʻquv-tarbiya jarayonida shakllanadi. Doʻstona munosabatlar oʻqituvchi-oʻquvchi muloqotining samarali boshqarilishini taʼminlaydi, maroqlilik bilan doʻstona munosabat birgalikda rivojlanadi. Oʻqituvchi bir tomondan oʻquvchilar uchun yaqin oʻrtoq, ikkinchi tomondan birgalikdagi faoliyat subyekti boʻlishi lozim.

Muloqotning uchinchi shakli, yaʼni masofadan turib muloqotga kirishish muhim ahamiyatga ega. Oʻqituvchi bilan oʻquvchi oʻrtasida maʼlum bir oraliq masofa boʻlishi kerak. Ushbu oraliq masofa juda uzoq boʻlmasligi lozim. Aks holda rasmiyatchilik kuchayib, ijodkorlik muhiti shakllanmaydi. Oʻqituvchi oʻquvchilar bilan munosabatda muayyan oraliq masofani saqlasa uning obroʻ-eʼtibori yanada ortadi.

Muloqotning toʻrtinchi shakli oʻrgatishga asoslangan muloqot shaklidir. Bu jarayonda pedagogik mahorat yaxshi shakllanmagan boʻladi. Ayniqsa oʻquvchilar soni koʻp boʻlgan sinflarda faoliyat koʻrsatadigan oʻqituvchilar sinfdagi oʻquvchilarni mazkur usul yordamida boshqaradilar. Oʻquvchilar bilan munosabatda haddan tashqari keskinlikni vujudga keltirish samaradorlikni taʼminlashga putur yetkazadi. Natijada oʻqituvchi bilan oʻquvchilar orasida oʻzaro tushunmovchilik vujudga keladi.

Oʻqituvchi va oʻquvchilar orasida shaxslararo munosabatlarni yaratishda muloqotning 1- va 2- shakllarining ahamiyati muhimligini Toshkent shahar 286, 248, 249, 29, 243-umumiy oʻrta taʼlim maktablari va Fargʻona viloyati Qoʻsh tepa tumani 7, 9, 15- umumiy oʻrta taʼlim maktablarida tashkil etilgan tajriba-sinov ishlari davomida oʻqituvchilarga berilgan quyidagi savollarga javoblari orqali asoslash mumkin boʻladi. YAʼni:

Taʼlim – tarbiya jarayonida shaxslararo munosabatlarning oʻrni qanday?

Shaxslararo munosabatlar deganda nimani tushunasiz?

Shaxslararo munosabatlarning samaradorligini taʼminlashda pedagogik muloqotning qaysi shakllari yuqori natija beradi?

Siz taʼlim – tarbiya jarayonida pedagogik muloqotning qaysi shaklidan foydalanasiz?

Uning imkoniyatlarini sanab bering.

Bundan tashqari, tajriba-sinov ishlari davomida “Matn tahlili” metodi doirasida oʻquvchilarning guruhli faoliyatlarini tashkil etish orqali oʻqituvchi va oʻquvchilar orasidagi doʻstona munosabatlar yanada mustahkamlashda muloqotning 1- va 2- shakllaridan foydalanish samarali natija berganligi aniqlandi. Oʻzaro doʻstona munosabatga kirishgan oʻquvchilar

bilimlarni birgalikda o'zlashtirishga ko'proq moyil bo'ladilar. Ular orasida hamkorlikka intilish muhiti vujudga keladi. Do'stona munosabat jarayonida uning ishtirokchilari bir-birlarining ichki olamlariga kirib o'zaro idrok etishlari, bir-birlarini tushunishlari va baholashlarini ta'minlaydi. O'quvchilar va o'qituvchilar o'zaro bir-birlarini tushunishlari orqali vujudga keladigan pedagogik vaziyatning yo'nalishi va istiqbolini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa: Demak, har qanday shaxslararo munosabatlarga asoslangan zamonaviy ta'lim o'quv jarayonining yangi loyihagini ifodalovchi ta'lim tamoyillariga mos bo'lib, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilishi lozim. Shunday ekan, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, muloqoti, ularning bir-biriga ko'rsatadigan ta'siri, o'quvchilarda insoniylik xislatlarini shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Bunday do'stona munosabat jarayonida o'quvchilarda shaxslararo ko'nikmalar: jamoada ishlay olish va yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etish, turli xil rollar va ma'suliyatlarni qabul qilish, boshqalar bilan birgalikdagi samarali mehnat qila olish, boshqalarga xayrixoh bo'lish, turli xil yangi istiqbollarga e'tiborli bo'lish kabi ko'nikmalar shakllanib boradi.

Aynan ushbu ta'lim jarayonida o'quvchilar o'zaro fikr almashadilar, muomala qilish madaniyatini egallaydilar, har bir o'quvchi o'zi, guruhdoshlari, sinfdoshlarining muvaffaqiyati uchun harakat qiladi. Natijada ularda o'zaro ishonch va samimiy do'stona munosabat tarkib topadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan do'stona munosabatini tashkil qilish faqat ularning muloqot, muomalaga nisbatan ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham muhim sharti ekanligini ta'kidlaydi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchini o'z-o'zi va atrofdagilari bilan ishchan va madaniy muloqotga chorlaydi.

Адабиётлар рўйхати:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarori.
2. Beruniy Abu Rayhon // Pedagogika tarixi. A.Zununov tahriri ostida. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008. - 278 b.
3. Ibn Sino Abu Ali. Donishnoma. - Dushanbe: "Irfon", 1994. -228
4. Koshifiy Voiz Husayn. Futuvvati Sultoniya yohud javonmardlik haqida. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2003. - 198 bet.
5. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. -М.: РСФСР. ПФА, 2004.8- изд. С.-180.
6. Кнебел М.О. Синергетика как средство интеграции естественнонаучного и гуманитарного образования // Высшее образование в России. - 2004. - № 4. - С. 31-36
7. Шаталов В.Ф. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.
8. N.G. Dilova Uzluksiz ta'lim jarayoni subektlarining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish: muammolar va yechimlar mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. "Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini baholashda pirls tadqiqotlaridan foydalanish imkoniyatlari" nomli tezisi 26.1.0.2020 y.
9. N.G. Dilova Ajdodlar merosini o'rganish asosida talabalarni shaxslararo munosabatga tayyorlash "Ta'lim va innovatsion tadqiqot lar" xalqaro ilmiy metodik jurnal. 2021 5 son.
10. Н.Г.Дилова Особенности межличностных отношений педагогов Вестник интегративной психологии 2021 й. №23